

Teori og metode

TYSK-KRITISK SKOLE OG FRANSK-KRITISK SKOLE
ET BIDRAG TIL STUDIET AF HISTORIE-TEORETISKE
SYNSPUNKTER I DANMARK

AF

JENS CHR. MANNICHE

De senere års stigende interesse herhjemme for historieteoretiske problemer har også affødt bestræbelser i retning af at genoptage det længe forsømte studium af den danske historieskrivnings historie. En række specialeopgaver ved de tre universiteter vidner herom. Foredragserækker, undervisnings- og forskningsprojekter ligeså. De følgende sider kan ses som et udslag af denne interesse, et forsøg på med udgangspunkt i en metodediskussion at klarlægge nogle historieteoretiske synspunkter, der har haft en ikke uvæsentlig betydning for metodeundervisningen og for historieundervisningen i Danmark i første halvdel af det 20. årh.

Erik Arup har kun i forholdsvis få sammenhænge explicit beskæftiget sig med sine metodiske og teoretiske synspunkter. Et forhold har han dog ved flere lejligheder diskuteret mere indgående, nemlig den forskel, der for ham at se fandtes mellem det, han kaldte den tysk-kritiske skole og den fransk-kritiske skole. Mens Arup betragtede sig som hørende til den fransk-kritiske skole, hævdede han, at hans forgængere og en række af hans samtidige tilhørte den tysk-kritiske skole. Der er mellem de to skoler en væsentlig – også kvalitativ – forskel i metodeopfattelsen, en forskel mellem en moderne og en gammeldags, forældet retning, og Arups skelnen mellem de to synspunkter bliver i denne sammenhæng et opgør med hans modstandere, der i metodisk henseende efter hans mening ikke er fulgt med tiden. Det gælder fx. Aage Friis og Vilh. la Cour, som han begge polemiserer imod netop med henvisning til denne forskel i metodeopfattelsen; det er så vidt jeg kan se iøvrigt kun i disse to diskussioner, han direkte anvender begreberne »tysk-kritisk« og »fransk-kritisk«.¹ Diskussionen drejede sig i sin essens om, på hvilket kildemæssigt

¹ Scandia 3, 1930, og Dagens Nyheder (DN) 23.4., 3., 4., 7., 12., 17.5., 1., 2.6. 1933.

grundlag en bestemt opfattelse af én eller anden fortidig begivenhed eller tilstand kunne fremsættes. Skulle historikeren holde sig indenfor de rammer, det overleverede materiale afstak, eller kunne han gå ud derover, operere med sine egne begreber, ræsonnere sig frem til også hvordan forhold, kildematerialet ikke direkte udtalte sig om, havde været?

Den hævdede »modsatning mellem en ældre og en yngre kritisk retning« karakteriserede Arup på følgende måde: »Den ældre, som man måske kan betegne som den tysk-kritiske skole, kan ikke komme bort fra, at historikeren som grundlag for sin opfattelse altid må have et samtidigt eller dog primært kildested, hvor netop denne bestemt udtales; quod non est in actis, non est in mundo. Den nyere retning mener, at dette ikke er nødvendigt, fordi historikerens arbejde går ud på af de samtidige eller dog primære kilder gennem kildekritik at udsondre sikre kendsgerninger, ud fra hvilke han skriver sin skildring og danner sig sin opfattelse af begivenheder og personer, uanset om denne hans opfattelse allerede er formet i ord i én eller anden af selve de samtidige eller dog primære kilder, hvilket altid vil bero på en tilfældighed, eller ikke. Da denne karakterisering af historikerens arbejde allerede tidligst og mest prægnant er fremsat af de franske metodikere Langlois og Seignobos, kan man måske betegne denne nyere retning som den fransk-kritiske skole.«²

Andetsteds har Arup udtrykt det på den måde, at det var historikerens »pligt at samordne og fremstille« de udsondrede sikre kendsgerninger »i en rimelig og naturlig årsagsforbindelse, uanset om denne er angivet i en samtidig kilde eller ej«,³ teksterne er nemlig kun historikerens »materiale til kendsgerningernes uddragning« og ikke forlenet med nogen speciel autoritet.⁴ Arup kalder altså sin opfattelse for fransk. »Hvad den også er«, mener Lauritz Weibull i sin nekrolog over vennen.⁵ Arup har selv i en uafsluttet redegørelse for sin Danmarks Historie fra sidste halvdel af tyverne beskrevet det således: »Forholdet er, at der mellem de ældre kildekritiske forskere og mig er den forskel, at medens de ældre kildekritikere mente, at de aldrig kunne nå tilbage fra den kilde, der var den primære, ser jeg helt anderledes på dette forhold. Jeg mener, at kildekritikken ikke er bundet ved, hvad den ældste primære kilde siger; jeg mener i overensstemmelse med Langlois og Seignobos, at historikeren har den pligt ud fra de primære kilder at udsondre de kendsgerninger som disse meddeler ham, og dernæst efter eget bedste skøn at sammensætte disse kendsgerninger til en skildring. Deraf kommer den

² Scandia 3, s. 48f. Retskrivningen er moderniseret i alle citater.

³ DN 7.5.33.

⁴ Hist. tidsskr. 9. r. II, s. 113.

⁵ Scandia, XXI, 1953, s. 234.

store forskel mellem min vurdering af kilderne og de andre kildekritikeres«. ⁶

Jeg skal senere forsøge at uddybe Arups franske forudsætninger på enkelte markante punkter og foretage nogle overvejelser om sontringen mellem de to »skoler«. Men det kan synes nødvendigt også at uddybe Arups her citerede opfattelse ved at opsøge en række steder, hvor han direkte udtaler sig om teoretiske problemer, og gøre nogle overvejelser over, hvad den egentlig indebærer.

Arups formuleringer giver flere fingerpeg om den videnskabsteori, som ligger bag, og som utvetydigt er positivismen. Allerede begrebet »sikre kendsgerninger«, der kan udsondres af kildematerialet, som nogle (forholdsvis) uproblematisk, objektive størrelser, der derpå kan føjes sammen i en skildring eller historisk teori, er en positivitisk opfattelse, og en opfattelse som Langlois og Seignobos iøvrigt meget klart havde gjort sig til talsmænd for. Sit syn på forskningsprocessen, som Arup har udtrykt i et radioforedrag fra 1938, fremhæver det endnu stærkere: »Forskningens første arbejde er at samle de rigtige kendsgerninger og udskille alle de urigtige, så at sammenstille de rigtige kendsgerninger i betragtningsområder, det vil sige videnskaber, så at afveje disses betydning indbyrdes«. ⁷ Det er et induktivistisk synspunkt, der her gives udtryk for, og Arup har i en kort omtale af Francis Bacon fastslået dette for ham centrale videnskabsteoretiske standpunkt: »Ikke ad deduktiv vej, ved udledning fra en allerede fastslået almindelig verdensopfattelse [der tænkes her på det skolastiske verdensbillede], men kun ad induktiv vej, ved fordomsfri, nøjagtige iagttagelser og sammenstilling af disses resultater, kunne man nå sikrere viden. Det er den vej, al videnskabelig forskning, der har været af nogen værdi for menneskene, siden hans tid er gået og stadig går«. ⁸ Ligeledes når Arup taler om at ordne kendsgerningerne i en »rimelig og naturlig årsagsforbindelse« ⁹ peges der på en positivitisk forklaringsmodel som idealet. Problemet bliver unægtelig bare, hvad man skal lægge i begreberne »rimelig og naturlig«. Er det blot en forklaring, som Arup umiddelbart vil acceptere, eller ligger der andet og mere heri, en bestemt opfattelse af, hvilke sammenhænge i verden, der er naturlige, for eksempel? Men også selv om det blot er det førstnævnte, der tænkes på, rejser det jo spørgsmålet ud fra hvilke præmisser Arup vil acceptere en sådan forklaring. Arups synspunkt må efter min opfattelse ses i sammenhæng med den vægt, han lagde på at udnytte kildematerialets levningsaspekter. I en leksikonartikel fra o. 1910 opregner han som de vigtigste af »den særlige historiske forskningsmetodes« hovedsæt-

⁶ Erik Arup, Danmarks historie (Dks. hist.) III, 1955, s. 259.

⁷ Scandia XI, 1938: »Historie ved Københavns Universitet 1537-1937«, s. 12.

⁸ Dks. hist. III, s. 94.

⁹ Se note 3.

ninger, »den bestemte sondring mellem de historiske kilder i levninger og beretninger, fremhævelsen af, at hvor levning stod mod beretning, måtte beretningen underkendes« og af det nødvendige i at undersøge beretningers værdi.¹⁰

Endnu klarere er det formuleret i 1938: »Den metodisk-kritiske historiske forskning lærer os, hvilken værdi vi bør tillægge disse forskellige arter af kilder, og med hvilken kritik vi bør betragte dem. Endnu helt op til vor tid har man ikke forstaaet, at levningen, lige fra Peterskirken selv til den falske veksler, er en saa langt sikrere kilde til viden om fortiden, end en beretning om Peterskirken bygningshistorie eller vekslerens beretning om hans særlige tilfælde. For den første tyske kritik og for Erslev var kildekritikken, udredningen af forholdet mellem beretningerne indbyrdes, hovedemnet for den kritiske forskning. Det gjaldt om at naa saa langt som muligt frem til øjenvidneberetningen, som maatte være helt til at stole paa. Men retspraksis og psykisk forskning har vist os, at selv øjenvidneberetningerne kan man ikke fæste lid til.«¹¹

Netop når man opfatter udnyttelsen af levningsaspektet i kilderne som det vigtigste, er det klart, at man ofte vil mene sig i stand til at etablere nogle data, der ikke direkte beskrives i kilden, men som er en hypotese, der forklarer, hvorfor en kilde af den og den karakter eksisterer. Har man flere af den slags data, kan det ofte være nærliggende at knytte dem sammen i én eller anden forbindelse, hvor da sammenkædningen naturligvis foregår ud fra nogle bestemte forestillinger om, hvordan verden er indrettet og mennesker gererer sig, forestillinger, som man, med Arups ord, opfatter som »naturlige« og »rimelige«.

Et af Arup selv diskuteret eksempel fra den tidligere nævnte polemik med Vilh. la Cour i 1933 kan illustrere dette. I diskussionen, der inden den udartede til skældsord mellem parterne havde været meget interessant, fremkom la Cour med en række i og for sig ganske rammende karakteristikker af Arup som historiker. Han angreb herunder den side af problemet, som han beskrev således: »Man rammer vist nok det rette ved at sige, at Erik Arup hævder historieforskerens og historieskriverens ret til ved »digtningen«s d. v. s. fantasiens hjælp at forstå den indre sammenhæng mellem fænomener eller mellem forhold, der af den ene eller den anden grund synes ham at stå i relation til hinanden . . .«. Dette vil la Cour for så vidt ikke helt afvise, men han kræver, at fremstillingen »sætter læseren i stand til selv at kontrollere historieskriverens påstande, og at fantasien anvendes med den største *varsomhed*, d. v. s., at den kun

¹⁰ Hagerups Illustreret Konversationsleksikon, art. »Historie«, 1908-13.

¹¹ Scandia XI, s. 10 f. Se også Schück-anmeldelsen, Hist. tidsskr. 8. r. V, 1914-1915, 1. 129 ff.

udgør et *supplerende* element, ikke et *bærende* element i skildringen. Ingen af disse forudsætninger opfylder Erik Arup som historieskriver«. ¹² La Cour går derefter over til at vise sit synspunkt med et konkret eksempel, hentet fra bind 1 af Danmarks Historie, hvor Arup opererer med en »Niels Jydes regering« fra slutningen af 1260'erne. ¹³

Vi behøver ikke her gå nærmere ind i la Cours argumentation, men kan nøjes med Arups svar, der viser, at hans »digtning« ikke er ubundet fantasi, men fastholdt af bestemte metodiske principper. Det synes mig igen bedst at citere fyldigt: »Danmarks Riges breve af forskellig art viser, at året 1267 var et skelår i dansk politik som 1282 og 1286. For at undgå vidtløftighed skal jeg kun nævne ét forhold: Den danske regering skifter 1267 standpunkt i forholdet til ærkebisp Jakob Erlandsen, før 1267 vil den stadig strid, efter 1267 vil den forlig. Samme år finder et kanslerskifte sted, bisp Niels af Viborg dør og efterfølges af Niels Jyde. Historieskriveren har nu valget mellem enten at sætte det samtidige politik og pesonskifte i indbyrdes årsagsforbindelse eller sige: Den 18-årige kong Erik 5. blev i året 1267 enig med sig selv eller muligvis med sin moder dronning Margrethe om, at den bitre kamppolitik mod ærkebisp, han havde ført siden han var 10 år gammel, var uheldig og måtte afløses af en forligspolitik. Hvilken af disse to forklaringer, der er den rigtige, giver ingen hverken samtidig eller senere kilde os blot den mindste oplysning om.

Det er i dansk historieskrivning blevet sædvane at henføre så at sige alle regeringspolitiske handlinger og politisk veksler i en konges regeringstid til kongens eget personlige initiativ og egen personlige opfattelse, selv om han kun er 18-årig. Denne sædvane er vist nok et levn fra enevoldstidens historicanskuelse. Der har været én og anden oprører mod denne sædvane . . . Sædvanen synes mig principielt forkastelig, men under kildernes absolutte tavshed om kongens stilling særlig forkastelig til forklaring af politikskifterne i 1267, 1282 og 1286. Derfor sætter jeg disse i årsagsforbindelse med de konstaterlige samtidige personskifter inden for regeringskredsen og får deraf ganske utvungent og naturligt: Kansler Niels Jydes regering, marsk Stig Andersens regering, drost Peder Nielsens regering«. ¹⁴

Under den videre diskussion hævdede Arup mod sin modstander, at det ikke var ham, der var fantasifuld, for han holdt sig »til de af det historiske materiale udledede kendsgerninger«. ¹⁵ Arup angiver altså hér nogle principper for sammenknytningen af en bestemt slags data, principper, der for ham fører frem til en »utvungen og naturlig« årsagsfor-

¹² DN 4.5.33.

¹³ Dks. hist. I, s. 317.

¹⁴ DN 7.5.33.

¹⁵ DN 17.5.33.

bindelse (men som åbenbart ikke gør det for la Cours vedkommende). Vi skal vende tilbage hertil om lidt. Dette sammenkædningsproblem bliver selvfølgelig ikke mindst, hvor historikeren på grund af kildematerialets karakter mere eller mindre selv overlades til at bringe orden i kaos, til at strukturere fortiden i forståelige sammenhænge. Det var et spørgsmål, Arup allerede tidligt i sin forskning blev stillet overfor. I afhandlingen om den finansielle side af erhvervelsen af hertugdømmerne drøftes materialets sparsomhed: »Ud af de bevarede dokumenter må man søge at vinde forståelse af begivenhedernes sammenhæng Det materiale, hvorpå en fremstilling af hertugdømmernes finansielle erhvervelse kan bygges op, er hverken fuldstændig eller meget oplysende Alt i alt er det et materiale, der vækker nok så mange spørgsmål, som det besvarer, og hvis indre forbindelse ofte slet ikke kan ses; *den store sammenhæng må derfor skabes ved egne gætninger*, hvad der frembyder store muligheder for fejl«. ¹⁶

I den store anmeldelse af William Christensens »Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarhundrede« søgte Arup også at bringe orden i et kaos. Han kritiserede heri Christensen for dels at holde fast ved en mistænkelig overlevering og »dels, og dette er det væsentligste, at hans materiale så tit falder fra hinanden i brudstykker, ikke *sammenbindes ved en fast udformet helhedsopfattelse*«. ¹⁷ Arup søgte derpå at nå en sådan helhedsopfattelse, som han fandt i udviklingen af en centraladministration i det 15. årh. Han blev herved i stand til at sætte sine »kendsgerninger« sammen på en måde, så han fik hold på de løse ender og uforståelige momenter, Christensen måtte operere med.

Arbejdet med den ældre del af Danmarkshistorien, hvortil kildematerialet også var yderst sparsomt, fremkaldte nogle nye reflektioner over disse problemer, formuleret i den bekendte anmeldelse af Vilh. Grønbechs »Religionsskiftet i Norden«. Han diskuterer heri Grønbechs tanke, »at det at skrive oldtidshistorie er at digte«. I dette kan der være noget rigtigt, mener Arup: »Men der er dog den forskel, at for tiden efter det 13. årh. skal digtning af dansk eller nordisk historie stemme overens med så mange givne kendsgerninger, at det digteriske moment i en kortfattet skildring altid vil komme til at vige tilbage for fremførelsen af dem; da er det realiteterne, der levendegør, og kun i realiteternes sammenstillen finder digteren sin plads. Anderledes for tiden før det 13. årh. Den, der vil se sit folks fortid i samme levende form for tiden før som for tiden efter det 13. årh., må acceptere, at hvor i den senere tid selve kendsgerningerne kan give fremstillingen sit liv, må i den tidligere digtningen levendegøre, fordi kendsgerningerne bliver så særdeles få og meget inkongruente Problemet her er kun at digte over de kendsgernin-

¹⁶ Hist. tidsskr. 7. r. IV, 1902-04, s. 321. Min kursivering.

¹⁷ Sst., s. 538. Min kursivering.

ger, der virkelig kan udsondres af kilderne som tilforladelige, over dem alle, ikke imod dem og ikke udover dem«. ¹⁸

Dette sted er, så vidt jeg kan se, ofte blevet misforstået, fordi man har været tilbøjelig til at hæfte sig ved udtrykket »at digte«. Det centrale er imidlertid, at denne »digtning« skal indeholde alle de tilforladelige kendsgerninger. Som Arup selv umiddelbart efter det citerede siger: det er ikke imod den »metodiske digtning, at faghistorikeren vil opponere Men han vil spørge: er det de tilforladelige kendsgerninger, forfatteren digter over? er det dem alle? er der ingen, der skejer ud ad anden digtning til?« Det er atter problemet med at bringe sammenhæng i diverse brudstykker af fortiden, der optager Arup. Om han kalder det »gætninger«, »at digte«, »at sammensætte kendsgerninger« eller »at samordne og fremstille i en rimelig og naturlig årsagsforbindelse« er i denne forbindelse ligegyldigt. Den ændrede formulering antyder muligvis en større teoretisk bevidsthed i årenes løb og en større sikkerhed overfor det, han foretager sig; han lægger således i de senere udtalelser ingen vægt på, at metoden frembyder store muligheder for fejl. Men sagen er den samme. ¹⁹

For så vidt som det kan hævdes, at historikeren ikke strukturerer et billede af fortiden uden nogle bestemte opfattelser af, hvordan ting hænger sammen, indebærer synet på disse problemer på den anden side en modsætning til et klassisk kildekritisk standpunkt, som også Arup, i hvert fald lejlighedsvis, erklærede sig som tilhænger af. Nemlig det synspunkt, at historikeren bør »gå forudsætningsløs til kilderne«. Det hedder herom i afhandlingen om leding og ledingsskat i det 13. årh.: »Når jeg har anset det for nyttigt atter engang at tage spørgsmålet om den danske søleding op til betragtning, uagtet dette spørgsmål gentagne gange er blevet behandlet af de mest fremragende danske historikere, er det, fordi jeg mener at have gjort den iagttagelse, at hvis det betragtes ud fra det principielle standpunkt, at historikerens arbejde tager sin begyndelse fuldkomment forudsætningsløst i dokumenterne selv, vil man på forskellige vigtige punkter nå til en rigtigere opfattelse deraf«. ²⁰ Tanken videreudvikles, og det hedder senere: »Imidlertid tror jeg, at det ville være heldigere, om historikeren opgav ethvert i den forhistoriske tid hvilende udgangspunkt og først og fremmest søgte ud fra de historiske dokumenter alene at danne sig et billede af de ældste danske krigsinstitutioner«. ²¹

Det var også en opfattelse Erslev kunne finde på at fremsætte. Således

¹⁸ Sst. 8. r. V, s. 107 f.

¹⁹ Jf. Uffe Østergaard: Nogle betragtninger over terminologi og systematik i det historiske begrebsapparat etc., Den jyske historiker 5. årg. 4, 1973, s. 8–30, hvori der anføres nogle synspunkter på Arup, der falder sammen med mine (s. 26 ff.).

²⁰ Hist. tidsskr. 8. r. VI, 1915–17, s. 141.

²¹ Sst., s. 143. Jf. også sst., s. 507ø.

mente han i sin diskussion med Lauritz Weibull om Hallandslisten i Kong Valdemars Jordebog, at »en forudsætningsløs fortolker vil dog vist sige, at hele Hallandslisten tyder på helårsindbetalinger« (Weibull havde ment, at listen optegner halvårsindbetalinger).²² Men da han skrev »Historisk Teknik« (1911) har han tilsyneladende ikke haft denne mening. Her hævdes nemlig, at de historiske slutninger hviler på nutidserfaringer, »at de til syvende og sidst beror på analogi med nutidserfaringer, på at vi går ud fra en grundlighed mellem fortidens mennesker og os selv Her ligger da, at en historiker ikke kan nøjes med ene at studere fortiden; han må udvikle sin dømmekraft ved i sin samtid at studere de forhold, som han vil forstå for fortiden« (§ 92). »Heri ligger historiens største vanskelighed«, erklærer Erslev lidt længere fremme, »vi vil forstå fortiden og især det, hvori den er forskellig fra vor tid, og dog kan vi kun forstå, hvad der ligner os selv« (§ 95). Et nøgleord i denne udtalelse er nok »forstå«, og den må ses i lyset af, at Erslev efterhånden kom under indflydelse af den anti-positivistiske, hermeneutiske opfattelse, som Dilthey og Rickert var eksponenter for.²³ Det gav ham nok større blik for sammenhængen i forskningsprocessen mellem historikerens nutid og den fortid, han beskæftiger sig med. Opfattelsen af forudsætningsløsheden bunder formentlig i nogle (positivistiske) forestillinger om, at forskeren kan møde stoffet som »tabula rasa«, upåvirket af sin egen tid eller hæmmende forestillinger, der bunder i tidligere forskningsfejltagelser og fordomme.

Det er imidlertid ikke et synspunkt, Arup fastholder konsistent, og som vi har set det i Erslevs tilfælde heller ikke et synspunkt, teoretisk reflekterende historikere *kunne* fastholde. Også hos Arups franske forbilleder Langlois & Seignobos finder vi overvejelser, hvor der lægges megen vægt på, at betragtningen af fortiden må ses i lyset af historikerens egne forudsætninger, hans egen tid. (På dette punkt ligner Erslevs senere formulerede synspunkter meget franskmændenes). Om erkendelsen af fortidens kendsgerninger siger de, at udgangspunktet er en antagelse om, at menneskeheden i fortiden ligner menneskeheden i dag; ud fra denne antagne lighed danner historikeren sig en mental reproduktion af historiens fortidige kendsgerninger, der ligner hans egen erindring om kendsgerninger, han kender til.²⁴ Historikeren må benytte sig af »le modèle des faits actuels qu'on suppose analogues«.²⁵ Dette synspunkt spiller en afgørende rolle i de franske metodikers opfattelse af den historiske

²² Sst., s. 233.

²³ Jf. »Historieskrivning« (1911), trykt i Kr. Erslev, *Historiske Afhandlinger II*, 1938, s. 220–65.

²⁴ Ch. Langlois & Ch. Seignobos, *Introduction aux Études Historiques*, 1897, her citeret efter 3. ed. (1905), 189 ff.

²⁵ Sst., s. 196.

erkendelse, således at de ligefrem taler om »le principe fondamental de l'histoire, l'analogie de l'humanité présente avec l'humanité passée«. ²⁶ Denne opfattelse af historikerens erkendelsesmuligheder er imidlertid ikke et specielt fransk teoretisk synspunkt. I Bernheims »Lehrbuch der historischen Methode« (1. udg. 1889, flere senere reviderede udgaver), der af Erslev blev kaldt »Nutidens bedste håndbog på dette område«, ²⁷ og som iøvrigt i teoretiske henseende er klart hermeneutisk i modsætning til de positivistisk inspirerede franskmænd, findes en lignende opfattelse. (Det er vel snarest den, der ligger bag Erslevs formulering).

Det er ikke stedet her at komme ind på de iøvrigt meget interessante ligheder og forskelle, der er mellem disse to hovedværker i den historieteoretiske litteratur omkring århundredskiftet. Deres utvivlsomme betydning også for danske historikere kunne ellers nok give anledning til nogle overvejelser over de forskellige historieteoretiske konceptioner, de giver udtryk for. I den her givne sammenhæng kan det være nok at pege på, at Bernheim formulerer et synspunkt, der trods et andet historieteoretisk udgangspunkt altså er næsten identisk med franskmændenes. Det hedder: »Diese auf die allgemeine Erfahrung tief und fest gegründete Gewissheit der Analogie der Empfindungs-, Vorstellungs-, Willensweise unter den Menschen oder, wie wir auch sagen können, die Identität der Menschenatur ist das *Grundaxiom* jeder historischen Erkenntnis«. ²⁸ Det forekommer mig dog, at der er en nuanceforskel i de to opfattelser, begrundet netop i den forskellige historieteoretiske konception. Hvor franskmændene taler om at bruge en model i sammenligningen (»le modèle des faits actuels«), bliver der hos Bernheim tale om en hermeneutisk indlevelselsesproces, som dette »grundaxiom« er forudsætningen for. Det hedder således: »So vermögen wir uns in die Vorstellungs- und Empfindungswelt entfernter Zeiten und Individuen zu versetzen, obgleich wir unmittelbar nur die einer einzigen Zeit, der unseren, und eines einzigen Individuums, nämlich unser selbst, erfahren. Denn diese Erfahrung wird ergänzt durch die mittelbaren Einsichten in das innere Leben anderer Menschen, welche Studium und Leben uns gewähren«. ²⁹ Og senere: »Die Funktion, deren wir uns dazu bedienen, ist ausser den allgemeinen Verstandesfunktionen eine in ihren Grunde kaum erklärbare Geistesanlage, die Kombinationsgabe oder wie W. von Humboldt sie nennt, die Verknüpfungsgabe«. ³⁰

Arup gør brug af tankegange af denne karakter rundt om i sin produktion, nok mest iøjnefaldende i Danmarkshistorien, hvor han jo som

²⁶ Sst., s. 222.

²⁷ Salmonsens Konversationsleksikon III, 1915, artikel »Bernheim« (2. udg.).

²⁸ Cit. efter 3.-4. Aufl. (Leipzig 1903), s. 170.

²⁹ Sst., s. 172.

³⁰ Sst., s. 571.

bekendt mange gange ser det politiske liv udspille sig på en måde, der virker svært moderne, med regeringsskifter, politiske grupperinger m. v., og hvor han bruger nutidsbegreber til at forståelige fortidige forhold. I hvert fald et enkelt explicit belæg for denne opfattelse gives også. Således hedder det i en afhandling fra 1921: »Tilbageslutninger fra nutidslivet har ofte en særdeles orienterende kraft, når det gælder ræsonneren om fortidige forhold«. ³¹

Det forekommer mig, at man i disse synspunkter, som – og det må understreges – Arup altså ingenlunde var ene om, kan konstatere træk fra både en positivistisk og en hermeneutisk-historisk videnskabsopfattelse. I forestillingen om analogien mellem mennesker før og nu ligger der immervæk en idé om, at der faktisk eksisterer lovmæssigheder, gældende for hele menneskeheden til alle tider, som overhovedet muliggør disse analogislutninger. »Det er jo først for nylig, i de sidste par århundreder, at vi mennesker er begyndt at arbejde med den tanke, at *menneskelivets mangfoldige foreteelser alle er naturlige, lovbundne årsagsforhold*. Mange slægtled har måttet samle deres iagttagelser til et fælles erfaringsstof, og under behandlingen deraf har stadig nye videnskaber måttet opstå, for at vi kunne nå til denne første begyndelse«. ³² Sådan hedder det hos Arup, meget positivistisk. Men samtidig indgår der i opfattelsen nogle hermeneutiske forestillinger om, at man ud fra sine egne nutidserfaringer kan sætte sig ind i og forstå fortidens mennesker og deres gøren og laden. Det afsnit, der følger umiddelbart efter det her citerede fra Danmarkshistorien, afgiver et meget slående eksempel på en sådan hermeneutisk tilgang til stoffet. Arup drøfter her oldtidsmenneskenes forhold til det guddommelige og til døden: »Det guddommelige begynder altid der, hvor den menneskelige viden og forståen til enhver tid har sin grænse – og hvor snævre grænser trak disse menneskers fuldkomne uvidenhed ikke om hytten på brinken? Den døde var sikkert en sådan magt, thi hvorledes kunde hans vilje og handlen, nys så afgørende, pludselig standse og blive til intet. Naturligvis levede den døde videre på sin vis, kunde føle savn og kunde også gribe ind i de efterlevendes liv. En forunderlig blandet følelse af den kærlige vedhængen ved den afdøde og den instinktive frygt for den døde, *som vi alle kender fra vore barneår*, slog sammen i gravskikkene«. ³³ Her indgår altså netop en henvisning til vore personlige erfaringer, som et væsentligt led i forklaringen. Arup tænker sig ind i disse menneskers situation, gentænker den, for at sige det på Collingwood'sk.

I en historisk-hermeneutisk opfattelse er et andet vigtigt træk, at der er en konstant vekselvirkning mellem den helhedsopfattelse af den

³¹ Hist. tidsskr. 9. r. II, 1921–23, s. 83.

³² Dks. hist. 1, s. 38. Min kursivering.

³³ Sst., s. 39. Min kursivering.

fortid, der skal studeres, og som historikeren møder frem med, på den ene side, og på den anden side de detaljer, kendsgerninger af denne helhed, som forskeren i løbet af sin undersøgelse finder frem til. Langlois & Seignobos lægger, trods deres iøvrigt positivistisk dominerede videnskabsopfattelse, en del vægt på dette forhold. Deres formulering bærer mindelser om tidlige historikere som Niebuhr, Ranke og Wilhelm v. Humboldt. De siger: »Det er ikke nok at forestille sig isolerede personer, genstande og handlinger. Mennesker og deres handlinger udgør dele af en helhed, af et samfund og af en udviklingsproces. Derfor er det yderligere nødvendigt at forestille sig relationerne mellem forskellige mennesker og forskellige handlinger (nationer, regeringer, love, krige). Men for at forestille sig forbindelser er det *nødvendigt at have en opfattelse af kollektiviteter eller helheder, og kilderne giver kun isolerede elementer*«. ³⁴

Vi har hermed bevæget os frem til noget meget væsentligt i forbindelse med vort emne. Arups sammenkædning af hans »sikre kendsgerninger« er, som allerede tidligere hævdede, begrundet i bestemte forestillinger om, hvordan tingene hænger sammen. Sådan ville han næppe selv formulere det. Hans opfattelse gik formentlig snarere i retning af, at disse sammenhænge mere eller mindre gav sig af sig selv. Rolf Torstendahl har i sin disputats »Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820–1920« (Uppsala 1964) bl. a. diskuteret svenske historikers syn på det sammenhængende element i historien. Overfor den idéalistiske opfattelse af samfundslivets politiske spil og statsmagts udvikling som dette element ³⁵ stiller han Lauritz Weibulls synspunkt, som han betragter som et empirisk gennembrud i historieforskningen i Sverige. I modsætning til statsidéalismen, der fandt historiens sammenhæng i ikke-empiriske idéer, mente Weibull at »også sammenhængen i historievidenskaben skulle skabes på et rent empirisk grundlag«. ³⁶

I 1918 formulerede Weibull det på denne måde: »Den historiska konstruktionen har enligt min uppfattning endast och allenast att röra sig på grundval av såsom säkra ur källorna utvunna historiska fakta; den har endast att röra sig på grundval av alle dessa fakta i deras fullständighet, ikke i strid utan i genomförd överensstämmelse med dem; och själva den tankeoperation, genom vilken mängden av det historiskt vetbara stoffet konstruktivt ökas, slutligen at följa en sträng logiks strängaste lagar«. ³⁷ Hvad Weibull egentlig forstår ved »en streng logiks stren-

³⁴ Langlois & Seignobos, anf. arb., s. 192. Min kursivering. Der ligger hos L. & S. ikke heri nogen accept af store, sammenhængende »metafysiske« opfattelser, tværtimod vender de sig som gode positivistiske mod sådanne. (Sst. s. 246ff.).

³⁵ Se fx. sammenfatningen, anf. arb. s. 374 ff.

³⁶ S. 378.

³⁷ S. 357. Citatet er hentet fra Historisk-kritisk metod och nutida svensk historieforskning, s. 69 f.

geste love« fremgår ikke. Torstendahl tolker det som lig »vedtagne empiriske love«, uden at gå nærmere ind på, af hvad art disse så er. Det kan, som også Ottar Dahl i en anmeldelse har været inde på,³⁸ være vanskeligt at se nogen fundamental forskel mellem det weibullske synspunkt og den idéalistisk prægede opfattelse. I begge tilfælde hentes der et sammenhængsskabende element uden for »de empiriske kendsgerninger« som sådan. Man kan med Uffe Østergaard tale om, at det, der sker, når historikeren skildrer sit emne, er, at han gør brug af en historisk teori til at rekonstruere fortiden, »en teori om samfundsforholdene på det særlige tidspunkt eller tidsrum, man beskæftiger sig med, en teori om struktur og funktion i samfundet og mulige årsager til opkomsten af disse forhold og mulige fremtidige ændringer af disse.«³⁹

Arup var nært knyttet til Lauritz Weibull og støttede helt dennes metodiske synspunkter, hvilket bl. a. kom til udtryk i en skrivelse til Weibulls opbakning i forbindelse med professoratbesættelsen i Lund i 1919.⁴⁰ Man kan bl. a. notere sig den nære forbindelse mellem den weibullske formulering i det citerede afsnit og Arups formulering i Grønbech-anmeldelsen (jfr. foran s. 45). Uden at have explicit belæg for det, kan det måske antages, at han hvad angår rekonstruktionsproblematikken i teorien nærede lignende anskuelser. I så fald er der imidlertid tale om en urigtig forståelse af processen. På den anden side kan det siges, at Arup også taler om »helhedsopfattelse« og »metodisk digtning«, som vel vanskeligt kan indpasses i »en streng logiks strengeste love«. Under alle omstændigheder, uanset om han selv mente det eller ikke, så havde Arup i sin praksis forestillinger om, hvordan tingene hang sammen, forestillinger som ikke uden videre kunne hævdes at være »vedtagne empiriske love«. Hvori bestod da disse forestillinger? (Jeg vægrer mig lidt ved at kalde det en teori, da der ikke er tale om nogen sammenhængende opfattelse, men snarere en lang række spredte idéer, der selvfølgelig nok tilsammen udgør en eller anden form for helhed). Hvad er det for forudsætninger, der ligger bag sammenbindingen af de spredte data, som Arup opfatter det?

Her kunne der peges på en lang række elementer i Arups historieopfattelse, som spiller ind. Man kan finde udsagn, der vidner om en mekanisk lovmæssig opfattelse af menneskets fysiske og psykiske konstitution, befolkningens og racens udvikling og kønnenes indbyrdes relation, påstande om den private ejendomsret som grundlag for egentlig frihed, om det daglige arbejdes grundlæggende betydning for samfundsudviklingen, og i det hele om økonomiske faktorerers determinerende ind-

³⁸ (Norsk) Historisk tidsskrift 44, 1965, s. 312.

³⁹ Se note 18, s. 27.

⁴⁰ Trykt i »Återbesättandet av professorämbetet i historia vid Lunds Universitet. Underdånig besvärsskrift«, Lund 1919.

flydelse på politiske, religiøse, idémæssige og andre »overbygnings«-fænomener, for blot at nævne nogle af de mere markante. Brudstykker af materialistisk tænkning dukker op overalt i forfatterskabet, hvoraf nogle på forskellig måde er orienteret ind mod marxismen, andre mod klassisk liberalisme og socialliberal samfundsopfattelse, og en tredje gruppe bærer præg af naturvidenskabelig og positivistisk anskuelsesmåde.⁴¹

Danmarkshistorien vrimler med eksempler på sådanne forestillinger om sammenhænge i samfundet, om den menneskelige natur o. s. v., forestillinger, som træder i funktion, når sammenhænge, der ikke direkte er afhjæmet af kildernes udsagn, skal etableres. (Og selv i det tilfælde, hvor kilderne selv formulerer sådanne sammenhænge, vil en vurdering af deres troværdighed for eksempel jo være betinget af sådanne forestillinger). Et enkelt eksempel, igen hentet fra én af Arups større anmeldelser, kan her illustrere dette. Arup vender sig imod en tendens hos forfatteren (Schück) »til at tillægge skandinaverne in casu svenskerne, en første aktivitet, som næppe ud fra et større kendskab til handelshistoriens love lader sig forsvare«. Arup expliciterer nu den »lov«, der er grundlaget for hans efterfølgende overvejelse: »Thi det er en grundbetragtning i handelshistorien, det vil sige: en mangfoldighed af iagttagelser fra handelshistoriens forskelligste perioder gør det utvivlsomt, at kommerciel tilknytning regelmæssigt udgår fra det kommercielt overlegne folk eller rettere fra den industrielt overlegne egn«.

Der anføres derpå et par eksempler på dette generelle forhold og derpå følger slutningen til det aktuelle tilfælde: »... det var ikke Hanseaterne, der fra Brügge søgte til Venezia, men omvendt venezianerne, der i Brügge søgte forbindelse med den nordeuropæiske handelsverden; det var *derfor* heller ikke svenskerne, der fra først af søgte forbindelse med friserne i Dorstad, hvor efterspurgt en vare end deres pelsværk var, men omvendt friserne, der først over Hedeby søgte til Birka for dér at få pelsværk for deres overlegne industrifrembringelser«. Med yderligere et par eksempler fra en ældre tid understreger Arup dette synspunkt, at »vi i vor betragtning må tage hensyn til denne handelshistoriske grundlov.... En gang vakt fører forbindelsen hurtigt til aktiv deltagelse også fra den fra først af passive deltagers side, men at omstille leddene i udviklingen giver et falsk billede...«⁴² Arups syn på og benyttelse af sådanne lovmæssigheder er naturligvis et positivistisk træk hos ham, og de spil-

⁴¹ Se Morten Lund, Materialistisk idéologi i Erik Arups historiske forfatterskab. Upubliceret Specialeopgave, Århus Universitet 1973.

⁴² Hist. tidsskr. 8. r. VI, s. 132 f. Min kursivering. En »lovmæssighed« af samme karakter spiller en central rolle i den tidlige afhandling om »Den europæiske regalismes oprindelse«, Nationaløkonomisk tidsskrift, 3. rk. 13, 1905, s. 225 ff., hvor ideer fra de kommercielt mere udviklede saracenske stater iflg. Arup overtages i det mindre udviklede Europa.

ler en betydningsfuld rolle hos ham, som vi også har set det hævdet i det ovennævnte citat om, at menneskelivets foreteelser alle er naturlige, lovbundne årsagsforhold. Den måde han i praksis anvender disse lovmæssigheder, generaliseringer eller hvad man nu vil kalde dem, viser i en række henseender tilbage til Langlois' og Seignobos' begreb »raisonnement constructif«, konstruktivt ræsonnement,⁴³ og vi er dermed tilbage ved vort udgangspunkt, den hævdede forskel mellem tysk-kritisk og fransk-kritisk skole. Det konstruktive ræsonnement går i al korthed ud på at skaffe sig viden om dele af fortiden, som kilderne ikke nævner. Argumentationen hviler ifølge de franske teoretikere på to forudsætninger: en generel sætning, som er udledt fra erfaringen om menneskelige forhold, og en speciel, der er udledt af kilderne. I praksis begynder man med den specielle forudsætning, den historiske kendsgerning. Det er en nødvendig betingelse for at foretage denne slutning, at den generelle sætning er præcis og detaljeret, og at man har et detaljeret kendskab til den historiske kendsgerning, der indgår i ræsonnementet. I første omgang kan Langlois' & Seignobos' eget eksempel illustrere denne procedure, der opfattes som en anvendelse af det tidligere omtalte fundamentale analogi-princip.⁴⁴ Ud fra (1) den historiske kendsgerning, at Salamis er et fønikisk navn, og (2) den generelle sætning, at det sprog, en bys navn er affattet på, også er sproget for det folk, der har grundlagt den, når man frem til (3) den nye kendsgerning, som ikke fremgår af kilderne, at Salamis, der har et fønikisk navn, er grundlagt af fønikerne.

Langlois & Seignobos er dog forsigtige med hensyn til sikkerheden i dens slags slutninger. »Vi må være rede til at erkende, at betingelserne for en sikker slutning sjældent er tilstede, vi er for lidt bekendt med det sociale livs love, og kender for sjældent de præcise detaljer ved en historisk kendsgerning. Derfor vil de fleste af vore ræsonnementer kun give os antagelser, ikke sikker viden«. Her må man nok sige, at Arup ikke blot i sin historieskrivning,⁴⁵ men også i sine mere teoretiske formuleringer er mindre forbeholden i sin tillid til sikkerheden i den status, kendsgerninger opnået på denne måde, har. Det skal i forbifarten bemærkes, at de to franskmænds model for slutninger af denne art svarer nøjagtigt til den senere så kendte og omdebatterede Hempel-Popperske model for årsagsforklaringer, der i dag kan opfattes som prototypen på en positivistisk betragtningsmåde indenfor samfundsvidenskaberne.

⁴³ Jf. iøvrigt Aksel E. Christensens nekrolog i Københavns Universitets Festskrift, Nov. 1952, s. 129.

⁴⁴ Langlois & Seignobos anf. arb., s. 223 f.

⁴⁵ Jfr. at han om sin Danmarkshistorie sagde, at han havde »antaget Hvidtfeldts absolutte stil«, hvormed han bl. a. mente, at modificerende udtryk som »måske«, »rimeligvis«, »sandsynligvis« var udeladt. Dks. hist. III, s. 258.

Det er formentlig disse konstruktive ræsonnementer, der fører frem til nye, i kildematerialet ikke direkte afhjemlede kendsgerninger, Arup har i baghovedet, når han modstiller den franske og den tyske opfattelse. Det er også let at se, at det er en sådan slutningsmåde, han benytter sig af, i de to tidligere nævnte eksempler. Eksemplet med handelslovene er det mest indlysende, idet den generelle lov her ligefrem anføres. Problemet er, hvorledes kom handelsforbindelsen mellem Norden og friserne i stand, og det udtaler kildematerialet sig ikke om. Men Arup er i besiddelse af (1) den historiske kendsgerning, at en sådan handelsforbindelse eksisterede, (2) den handelshistoriske »grundlov«, at kommerciel tilknytning regelmæssigt udgår fra den industrielt overlegne egn, og herfra drager han (3) den slutning, som etablerer den nye kendsgerning, at det var friserne, der først søgte til Norden og ikke omvendt.

I det andet eksempel med Niels Jydes regering expliciteres den generelle lov ikke, men det er ikke svært at se dens indhold. Det må være noget i retning af: Konger, og i særdeleshed ikke 18-årige konger, har ingen eller kun ringe indflydelse på regeringspolitiske handlinger; det har derimod »regeringskredsen«. Det er også let at se, hvor bestemt denne generalisation er af Arups generelle radikale historieopfattelse, vendt, som han selv siger det, mod »enevoldstidens historieanskuelse«.

Det er ikke anliggendet her at drøfte, hvorvidt denne positivistiske model for årsagsforklaringer giver en dækkende og tilfredsstillende beskrivelse af historiske forklaringer *i det hele taget*. Det er der al grund til at mene, at den ikke gør. Med det forudgående har jeg villet understrege det væsentlige synspunkt, som det forekommer mig muligt at fremanalysere hos Arup, at historikeren i sin vurdering af det materiale, han arbejder med, og i struktureringen af billedet af den fortid, han søger at skaffe sig viden om, er bundet af bestemte opfattelser af verden, en bestemt historisk teori om man vil, som spiller afgørende ind på de forklaringer om fortidige sammenhænge, han når frem til.

Der kan nu være grund til at vende tilbage til udgangspunktet for disse overvejelser, Arups skelnen mellem tysk-kritisk og fransk-kritisk skole. *Hvem* har han i grunden i kikkerten, når han taler om den tysk-kritiske skole? Lauritz Weibull har i sin nekrolog hævdet, at Arup med sin kritik tænkte bl. a. på Erslev.⁴⁶ Arup selv nævner ham kun ét sted, nemlig i radioforedraget 1938, og det på en sådan måde, at man kan overveje, om han opfatter Erslev som en del af denne tyske skole, selv om han nok kritiserer nogle synspunkter, der tillægges Erslev. Andre steder, hvor han ellers beskæftiger sig med disse problemer, nævner han ingen navne, ud over naturligvis implicit de historikere han i disse sammenhænge direkte polemiserer imod (Aage Friis og Vilh. la Cour). Hel-

⁴⁶ Scandia XXI, s. 234.

ler ikke i nekrologen over Erslev, der ellers er kritisk nok, karakteriserer han sin lærer på denne negative måde. Her er han tværtimod i det store og hele meget positiv overfor hans metodeopfattelse. »Kr. Erslev blev den store fornyer af kritisk historisk forskning i Danmark«, hedder det indledningsvis, og til afslutning »... i dansk historieforskningens fremtid vil han blive stående som den metodiske kritiks gennemfører, dens store lærer og mester«. Kritikken går – blandt andet – snarere på træk i Erslevs historieopfattelse: »Han savner dybere politisk forståelse«, siger Arup et sted, og et andet »han var traditionsbundet i sin almindelige historiske opfattelse«. ⁴⁷

En undersøgelse af Erslevs metodiske synspunkter afslører da også efter min opfattelse, at det næppe vil være ganske dækkende at karakterisere Erslev som tysk-skolet ud fra den Arup'ske definition. ⁴⁸ Også Erslev opererede med data, der ikke direkte var fremsat som påstand i kildematerialet, men som han sluttede sig til på grundlag af de kendsgerninger, han allerede havde. Fx. formulerer han sig i sit teoretiske skrift *Historieskrivning* (1911) på en måde, der fuldstændigt dækker Arups argumentation vedrørende Halls karakter i den nævnte diskussion med Aage Friis. Det hedder hos Erslev: »Vi bygger vor karakteristik af en mand ikke på, hvad mere eller mindre pålidelige historikere har sagt om ham, men på hvad vi kan slutte af hans egne handlinger og egne udtalelser ...«. ⁴⁹ Og hos Arup: »Kan vægten af Andræs og Kriegers vurderinger af Halls karakter kun ophæves ved, at andre samtidige kilder indeholder en anden vurdering deraf, eller er det mere afgørende for forskeren, når kendsgerningerne viser, at Halls karakter må have haft en anden karakter end af Andræ og Krieger antaget, uanset om der så ikke er et eneste kildested derfor?« – hvor Arup selvfølgelig hylder den sidstnævnte opfattelse. ⁵⁰ Erslev henviser i samme skrift til sin egen diskussion af netop dette problem i *Historisk Teknik*: Man må ofte »supplere de slutninger, vi kan drage ud fra selve kilderne, og udfylde dem netop ved, hvad vi kan få ud af en videnskabelig bearbejdelse af fænomenerne, se min teknik, § 80 ff.« ⁵¹

Erslevs *Historieskrivning* drejer sig iøvrigt om »Grundlinier til historiens teori« (undertitlen), og historiens teori har han i *Historisk Teknik* defineret som drejende sig om spørgsmål, »om historikeren skal søge at

⁴⁷ Københavns Universitets Festskrift, Nov. 1930, s. 157, 173, 166, 172.

⁴⁸ Jeg er opmærksom på, at man for Erslevs vedkommende kan iagttage flere stadier i udviklingen af hans metodiske synspunkter. M. h. t. den her diskuterede side af sagen kan det måske med en vis rimelighed hævdes, at han på et tidligere trin hælder mere mod en »tysk-skole«-opfattelse, men i praksis benytter han sig dog allerede tidligt af fremgangsmåder af »fransk-skolet« type. Jfr. senere.

⁴⁹ Historiske Afhandlinger II, s. 231.

⁵⁰ Scandia III, s. 43.

⁵¹ Historiske Afhandlinger II, s. 222.

finde historiske love eller ej«, om det »for historien centrale« skal findes »i staternes udvikling, ... i nationerne, ... i den åndelige udvikling, (eller som) den marxistiske historieopfattelse påstår, at den økonomiske udvikling er den absolut afgørende« (§ 97). De problemer vi i det foregående har beskæftiget os med, uddragelsen af kendsgerninger og struktureringen af kendsgerningerne, dækkes af det, Erslev kalder teknik og metode. »Den tekniske fremgangsmåde, som historikeren må benytte for at bane sig vej til fortiden«, har han beskæftiget sig med i *Historisk Teknik*, mens »den fremgangsmåde, han må følge for at bearbejde fortiden videnskabeligt«, hvorledes han skal danne sig en samlet forestilling om et menneskes, et folks eller en tidsalders historie, »hvorledes han skal følge sammenhæng og udvikling, det er spørgsmål, som historiens metode skal oplyse« (ibid.). Videnskabeligheden ligger altså først og fremmest i den proces, der går ud på at skabe et sammenhængende billede af fortiden og ikke blot i fremdragelsen af kendsgerningerne fra kilderne. Denne metode har Erslev ikke drøftet mere indgående, men hans praksis antyder flere steder en holdning, som snarere ligner Arups »fransk-kritiske skole«, end den »tysk-kritiske«. Et par eksempler til illustration.

I afhandlingen *Studier til Dronning Margrethes historie* siger han et sted: »Annalerne giver os faste punkter. Forbindelseslinien må vi selv drage, om end Visby-kroniken kan hjælpe. Han kan dog have lagt vægt på forkerte eller underordnede årsager«. ⁵² Og i »*Valdemarernes Størhedstid*«, der af Erslev beskrives som en studie, der skal give et sæt af præmisserne for at udtale sig om en periode, hvortil vor viden er sparsom: »Til århundredet efter Valdemar Sejrs død flyder kilderne så sparsomt, at det knapt er muligt direkte ud fra dem at få den rette forståelse af tiden; man må for at klare de indre forhold nok så meget slutte fra den tilstand, der går forud, og den, der følger efter, og ad den vej fatte, hvad der er foregået i selve århundredet«. ⁵³ Også personkarakteristikkerne i *Dronning Margrethe* (1882) og i *Erik af Pommern* (1901) er rige på slutninger af denne karakter. Tilsyneladende konfirmerer Erslev Arups metodesynspunkter i sin rosende anmeldelse af 1. bind af Danmarks historie og hævder dem som sine egne. Et fyldigt citat skal anføres:

»For første gang er her Danmarks ældre historie blevet gennemarbejdet på grundlag af systematisk kildekritik, og dette har fået afgørende betydning især for tiden før omtrent år 1200 Her var nu fremgangsmåden tidligere den – når man skal karakterisere den i grove træk – at man lagde de senere skildringer til grund og udfyldte eller berigtigede dem efter de ældre. Den moderne kildekritik ved, at historisk fremstilling ved at overleveres tiderne igennem, det være sig ved mundtlig genfortælling eller ved litterær bearbejdelse, bliver omdannet på de for-

⁵² Hist. tidsskr. 5. r. III, 1881–82, s. 352.

⁵³ Fortale. Min kursivering.

skelligste måder. Den vil da tage sit faste udgangspunkt i de samtidige eller dog tiden nærmere stående kilder og kun med den største forsigtighed udfylde disse efter de senere kilders brede skildringer. Altså lige det modsatte af hvad man tidligere gjorde.

... Arup følger helt igennem den samme vej med stor konsekvens og energisk skarphed, og dette har gjort, at hans fremstilling bliver vidt forskellig fra for-gængernes, ikke mindst Steenstrups, der behandlede tiden til 1241 i »Danmarks Riges Historie«, og som aldrig har været en ven af systematisk kildekritik. Jeg, der modsat har lagt denne til grund for alt, hvad jeg har skrevet, hilser naturligvis Arups fremgangsmåde med den største sympati. Men det skal indrømmes, metoden var lettere at anvende i den senere middelalder, og mens min fremstilling hurtig vandt tilslutning, vil Arup ... møde mere modstand, og der kan overhovedet i dette tidsrum ikke nås så stor sikkerhed som senere hen. At vejen imidlertid er den eneste metodiske forsvarlige, derom kan der ikke være tvivl, og at man herved når at komme sandheden nærmere er givet.

... Tidligere blev historien først og fremmest en genfortælling af, hvad ældre historikere havde meddelt, en forøget og ændret genfortælling, men dog efter de samme linier. Vil man derimod have samfundsudviklingen frem ... må historikeren selv bygge op fra nyt og ud fra mange spredte træk søge at skabe et billede af fortiden og dens mennesker, hvorledes de levede, og hvorledes de ordnede deres indbyrdes forhold. Hvor langt man kan nå derved, ses jo bedst ved den »forhistoriske« tid, hvorfra der ikke haves noget som helst skriftligt minde, og som arkæologien med den nordiske i spidsen har lært os at kende.

For at nå frem på dette område, må historikeren dog have kendskab om mangt og meget, som ikke findes i selve kilderne, det være nu oldskrifter, oldsager eller andre levninger fra fortiden. Han må vide besked med, hvorledes udviklingen har formet sig i andre lande, hvor kildematerialet er rigere end hos os, han må søge hjælp i moderne samfundskundskab, overhovedet forstå at spørge og ane, hvor svaret skal søges.⁵⁴

Det er næppe helt uproblematisk uden videre at opfatte disse senere synspunkter som helt overensstemmende med Arups. Hvad ligger der fx. i sætningen »den vil da tage sit faste udgangspunkt i de samtidige eller dog tiden nærmere stående kilder etc.« Er det ikke netop det synspunkt Arup vender sig imod, »at historikeren som grundlag for sin opfattelse altid må have et samtidigt eller dog primært kildested, hvor netop denne bestemt udtales«?⁵⁵ På den anden side forekommer det mig dog, at Erslev i afsnittene om skildringen af samfundsudviklingen fremsætter synspunkter, der ligger tæt op ad Arups.

Det synes altså alt i alt næppe rimeligt at se Erslev som prototype på en historiker af den tysk-kritiske skole. Også han lagde stor vægt på at udnytte kildernes levningsaspekt, også han benyttede sig af en metode, der ligner den af Arup hyldede. For også han blev påvirket af en positivt inspireret videnskabsopfattelse, som disputatsen *Konge og Lens-*

⁵⁴ Politiken 15.9.1925.

⁵⁵ Jf. note 2.

mand tydeligt bærer præg af, men denne opfattelse var på den anden side senere kommet i skred, som *Historieskrivning* fra 1911 vidner om.

Skal nogen retning i dansk historieskrivning da karakteriseres på denne måde, må det langt snarere være den, der udgik fra Johs. Steenstrup. Han havde i sin metodelærebog fra 1915 (*Historieskrivningen. Dens Udvikling gennem Tiderne, dens Væsen og Formål*) klart afsløret, at han ikke havde begrebet meget af levningsproblematikken,⁵⁶ og både her og overalt i sin produktion havde han lagt afgørende vægt på beretninger som det grundlæggende materiale. Man kan blot minde om, at han både i *Danmarks Riges Historie I* (1897–1904) og senere i *Det danske Folks Historie* (1928) – altså efter den gennemgribende Saxo-kritik var sat ind, lagde Saxo til grund for sin fremstilling af den ældste Danmarkshistorie. I sine historieteoretiske anskuelser var han under indflydelse af en romantisk, nationalistisk-konservativ opfattelse, der gjorde det yderst vanskeligt for ham at se bort fra den overleverede tradition. Den historiker, hvis teoretiske synspunkter han selv satte højest, var historisten Niebuhr, om hvem han et sted siger: »Han havde evnen til at leve sig ind i tiderne som en samtidig og nærværende, og han kunne af det fundne enkelte let vise, hvorledes helheden så ud«. ⁵⁷ Dette intuitionsprægede ideal var også Steenstrups. Han vendte sig samtidig mod, hvad han fandt var en overhåndtagende interesse for kildekritiske undersøgelser, bl. a. i diskussioner med Erslev, og satte et skel mellem »historikeren« og »kritikeren«: »Således bliver den side, som Niebuhr netop betegnede som *historikerens* opgave i modsætning til *kritikerens* – nemlig at leve sig ind i en periode af fortiden, som om man var en samtidig, og at finde dens åndelige sammenhæng – netop hos dem (d. v. s. kildekritikerne) i ringere grad dyrket«. ⁵⁸ Man skimter her hermeneutikerens skepsis overfor en systematisk-kritisk tilgang til det historiske stof, et modsætningsforhold, som Arup også opstiller, men fra det modsatte synspunkt.

Det er da efter min opfattelse snarest hos Steenstrup og i den kreds af historikere, der var under indflydelse af ham (som fx. la Cour var det), ⁵⁹ man skal finde eksponenter for den tysk-kritiske skole. Arups tale om de to skoler, der umiddelbart blot synes at have nogle forskellige opfattelser af, hvad der er kildekritikkens indhold, afslører sig da ved en nærmere analyse at dække over en modsætning mellem to forskellige videnskabsteoretiske opfattelser: en tysk overvejende hermeneutisk-histo-

⁵⁶ Se fx. s. 213 f.

⁵⁷ *Historieskrivningen i Danmark i det 19. Aarhundrede*, 1889, s. 104 f.

⁵⁸ *Dagbladet* 4.12.1889, »Gamle Grundlove og gammel Ret«. Jf. iøvrigt hans diskussion med Erslev i tre artikler i *Dagbladet* (»Fri Forskning og skole«) 23.6., 6. og 7.4. 1891.

⁵⁹ Se herom Vilh. la Cour, *To Livslinier*, 1954, især s. 13–15.

ristisk opfattelse og en »fransk« opfattelse, langt mere domineret af positivistiske synspunkter. Arups sondring viser således efter min opfattelse hen til ikke blot en forskel i metodiske synspunkter, som Arup selv opfatter det, men til en langt mere dybtgående forskel i grundlæggende syn på, hvad historievidenskaben og dens opgaver er. Det brud, der her ved afsløres, får dermed en langt mere fundamental karakter, end man måske tidligere har været tilbøjelig til at mene om det.⁶⁰

ZUSAMMENFASSUNG

Deutsch-kritische Schule und französisch-kritische Schule.

Ein Beitrag zum Studium geschichtstheoretischer Anschauungen in Dänemark.

Das Thema dieses Aufsatzes sind einige zentrale geschichtstheoretische Anschauungen bei Erik Arup, und es wird versucht, sie im Zusammenhang mit europäischen und anderen dänischen Auffassungen zu sehen. Der Ausgangspunkt ist eine Unterscheidung, die Arup unternimmt, zwischen auf der einen Seite eine »deutsch-kritische« Schule, die als Grundlage für eine bestimmte Auffassung einer historische Erscheinung fordert, dass diese Auffassung in einer gleichzeitigen oder mindestens primären Quellenstelle formuliert ist; und auf der anderen Seite eine »französisch-kritische« Schule, die aus einem solchen Quellenmaterial gewisse Tatsachen ausscheidet und diese zu einer Schilderung selbst zusammenordnet. Arup meinte selbst, dass er zu dieser Schule gehörte.

Es wird argumentiert, dass diese Auffassung mit dem Verhältnis im Zusammenhang gesehen werden soll, dass Arup im Forschungsprozess mehr Gewicht auf die Verwertung der Überreste als auf die der Darstellungen legen wollte. Weiterhin werden von Arups eigenen Formulierungen her theoretische Probleme diskutiert: dass man »die Tatsachen zusammenordnet« – dass man einen Zusammenhang im Bild der Vergangenheit schafft, und es wird auf die verbreitete theoretische Anschauung (Langlois & Seignobos, Bernheim, Erslev) hingewiesen, dass die Betrachtung der Vergangenheit im Licht der eigenen Voraussetzungen des Historikers gesehen wird.

Beispiele auf »zusammenhangsmachende« Elemente bei Arup sind angeführt, und es wird gezeigt, dass Arup in seiner Praxis in wichtigen Punkten den Franzosen Langlois und Seignobos nahesteht, was er auch selbst betont hat.

Schliesslich wird diskutiert, welche Historiker Arup mit seiner Unterscheidung in Gedanken gehabt hat. Es wird abgelehnt, dass es angemessen sei, Kr. Erslev als »deutsch-kritisch« aufzufassen, und es wird behauptet, dass diese Bezeichnung eher Johs. Steenstrup und seine Schüler charakterisiert. Es wird

⁶⁰ Se f. ex. C. O. Bøggild-Andersen, *Historisk Tidsskrift gennem 100 år*, *Hist. tidsskr.* 10. r., V, s. 141 ff. B.-A. har dog blik for, at der mellem Arup og andre har været en modsætning »i det almindelige historiesyn«, men han henfører den til, at Arup stærkere end andre i den generation skulle have udtalt »tilslutning til den materialistiske historieopfattelse«. – Men det er urimeligt at ville opfatte Arup som marxist i nogen forstand (jfr. Morten Lund, anf. arb.).

argumentiert, dass die Schule, die von Arup als »deutsch« bezeichnet wird, eine vorwiegend hermeneutisch-historistische Wissenschaftsauffassung hatte, während die »französische« in seiner Grundanschauung positivistisch war. Die Unterscheidung Arups weist damit auf bedeutende geschichtstheoretische Divergenzen hin, worauf er sicher kaum selbst aufmerksam gewesen ist.

SLUTNING FRA VIRKELIGHED

AF

HENRIK S. NISSEN

Det funktionelle kildesyn har gået sin sejrsgang blandt nordiske historikere i det sidste årti. Det er kommet til udtryk i en række mindre bøger, oftest skrevet med henblik på undervisningen i historisk metode ved universiteterne.¹ Det funktionelle kildesyn har været en forudsætning for mange af drøftelserne på de nordiske fagkonferencer for metode-lærere, hvor man i flere sessioner og under skiftende titelbetegnelser har været beskæftiget med at overveje konsekvenserne af det.

Det har ikke været nogen hurtig og nem sejr, så vist som det funktionelle kildesyn blev fremsat allerede i Kr. Erslevs »Historisk Teknik« fra 1911. Han brugte det eksempel, som generationer af historikere har læst og siden brugt i undervisningen, »hvad Sakse fortæller om Danskes Bedrifter er Beretning, men selve hans Værk er en Lævning fra Valdemarstiden.«² Kr. Erslev flyttede sondringen mellem levning og beretning med ordene, »og tænker man Sagen ret igennem, viser det sig, at den hele Sondring egentlig ikke ligger i selve Kilderne; det er Historikeren, der snart bruger Kilden som Beretning, snart udnytter den som Lævning«.

Det sproglige udtryk, Erslev her gav sit brud med den formelle kildebetragtning, er karakteristisk. Det var ikke foreskrivende, det havde ikke formen: Historikeren skal anvende kilderne på denne bestemte måde. Erslev *beskrev*, hvordan historikerne faktisk bar sig ad. Det var en reflektion over en anvendt metode.

I den videre fremstilling af synspunktet, som Erslev gav i afsnittet »Slutning til Virkelighed« tilføjes næsten intet. Han advarer mod den naivitet at tro, at man direkte iagttager fortidige handlinger, »vi slutter

¹ H. P. Clausen, *Hvad er historie?*, Kbh. 1963; Rolf Torstendahl, *Historia som vetenskap*, Stockholm 1966; Ottar Dahl, *Grunntrek i historieforskningens metode-lære*, Oslo 1967; Sivert Langholm, *Historisk rekonstruktion og begrunnelse*, Oslo 1967.

² Erslev, *Historisk Teknik*, Kbh. 1911, s. 6; H. P. Clausen, *anf. arb.*, s. 75, og parallelt hermed Ottar Dahl om Snorres »Harald Hårfagers saga«, *anf. arb.*, s. 38.